

Коновалова О. В.

доцент кафедри

образотворчого мистецтва та дизайну

Інституту мистецтв Київського університету

імені Бориса Грінченка,

кандидат мистецтвознавства

МОТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ОРНМЕНТИКИ ЯК СКЛADOBA ЗНАКОВОЇ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ

Анотація

У статті розглядається проблема використання мотивів української народної орнаментики в графічному дизайні. З'ясовується необхідність дослідження національної моделі графічного дизайну в контексті сучасних глобалізаційних процесів. Надаються пропозиції щодо розширення меж знакової системи дизайну України на високому професійному рівні.

Ключові слова: графічний дизайн, українська народна орнаментика, комунікація.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Український графічний дизайн в наш час активно виходить на міжнародний рівень. Наближення до європейських стандартів впливає на розвиток професійної майстерності та вихід національного продукту на світові ринки. Можемо без перебільшення сказати, що проблема визначеності національної сутності продукту є однією з пріоритетних. Але дизайнери не повинні звужувати коло знакової системи декору до декількох символів і мотивів (образу козака чи дівчини у віночку). Відомо, що саме національний орнамент є носієм певних культурних традицій та уявлень. Недостатнє володіння інформацією про історію національного орнаменту, обмежене використання

мотивів-штампів, відсутність професійного підходу до їх стилізації призводить до втрати національного колориту.

Тому одним із головних і найперших завдань фахового спрямування є створення підручника, в якому необхідно об'єднати матеріали з історії, теорії та практичного використання орнаменту України. Дослідження автентичних зразків, пов'язане з практичними завданнями щодо їх перетворення й включення у знакову систему сучасного графічного дизайну, повинне стати довідником для студентів і джерелом для графіків-професіоналів.

Аналіз бібліографії. На даний час не існує навчальних посібників, в яких комплексно розглядаються питання історії й теорії національного орнаменту та його практичне використання в сучасному графічному дизайні. Більшість видань навчального спрямування акцентують увагу на історії орнаменту європейських і східних культур, аналізують принципи побудови орнаментальних композицій [див. 1; 9]. Що стосується українського видавничого простору, то, на жаль, навчальних посібників такого комплексного спрямування дуже мало. У монографії М. Р. Селівачова „Лексикон української орнаментики” досліджується генеза, історія, еволюція форм і стилістики в орнаментиці текстилю, кераміки, різьблення, писанкарства [8, 4]. Видання містить словник елементів і мотивів орнаментики (1500 статей), понад тисячу ілюстрацій і таблиць. Весь цей теоретичний та ілюстративний матеріал може слугувати підґрунтям для вивчення особливостей народної орнаментики та цінним джерелом для фахівців-практиків. У навчально-методичному посібнику А. С. Гурської „Мова та граматика українського орнаменту” історична частина подана дуже стисло, без визначення регіональних особливостей [див. 4]. Але на даний момент це єдиний посібник, який включає певні завдання по побудові та створенню національного орнаменту. Серед робіт вузької видової спрямованості необхідно позначити книгу Г. Я. Кульчицької „Орнамент Трипільської культури і українська вишивка XX століття”, в якій автор

аналізує архаїчні мотиви і вводить їх в сучасну вишивку [див. 6]. Всі вищеназвані роботи не пов'язують минуле з проблемами сучасного дизайну, а саме, не приділяють увагу подальшим методам трансформування та принципам існування мотивів у різних видах графічного дизайну – плакаті, етикетці, упаковці, тощо.

Дослідженню антропоморфних зображень як складової української орнаментики не приділялась достатня увага. Але саме ці зображення, як позначалось вище, можуть свідчити про національну культурну спадщину і органічно включатись в знакову систему графічного дизайну, розширюючи її та поглиблюючи.

Мета статті – сприяти поширенню дослідження та подальшого використання у практиці графічного дизайну стилізованих фігур людини за мотивами народного декоративного мистецтва. Чому увага приділяється саме цим мотивам? У світовій матеріальній культурі групи нефігуративних, зображень мають досить широке розповсюдження і не завжди ідентифікуються як національні. Останні розвідки свідчать про значну кількість антропоморфних мотивів у різних видах декоративно-прикладного мистецтва нашої держави [5, 149]. Їх використання розширить сюжетно-тематичну та художню палітру графічного дизайну України.

Означена мета вимагає постановки та виконання наступних **завдань**: з'ясування наявності відповідних теоретичних розробок з означеної проблематики; окреслення провідних етапів існування антропоморфних мотивів у орнаментіці декоративно-прикладного мистецтва України для їх подальшого використання у графічному дизайні.

Основний матеріал. У сучасному знаковому просторі фігуративні зображення, як елементи графічного оформлення, виконують певні функції: художню (декоративну, композиційну), інформативну, соціальну. І якщо художня функція залежить від рівня майстерності дизайнера і особистих смаків замовника, інформативна пов'язана з прагматичними чинниками (продаж певного товару чи послуги), то соціальна відповідає за

ідентифікацію національних характеристик. І саме використання антропоморфних мотивів в контексті української орнаментики дозволяє презентувати національну культуру, її історичні витоки і розвиток.

На даний час ми можемо говорити про певні етапи в появі та існуванні антропоморфних зображень в орнаментиці на території України. Перші подібні зображення з'являються на поселеннях румунської Молдови біля 3 500 - 3 300 років до н.е. [7, 42; 2, 118] і розповсюджуються на території України з Наддністров'я і Побужжя на Подніпров'я біля 2 700 років до н.е. [10, 250]. Виникнення графічних зображень на поверхні керамічних виробів обумовлено як матеріальними (технологічними), так і ментальними (світоглядними) чинниками. Вдосконалення на середньому етапі керамічної маси, тонкої та щільної, виникнення більш рівної і гладкої поверхні, призвело до можливості деталювання орнаментальних мотивів. А розгалуження та поглиблення знань про навколишній світ, розширення антропоморфізації міфологічних уявлень спонукало до необхідності зображення людини на поверхні посуду. Символіка цих зображень відображає традиційні уявлення про неолітичну богиню родючості.

В епоху бронзи явище антропоморфності виходить за межі орнаментики й дрібної пластики та розповсюджується в монументальній скульптурі. Узагальнений образ Великої Богині продовжує існувати та знаходить нове втілення в скіфську епоху (V- IV ст. до н.е.)

Скіфська культура охопила великий регіон, але більшість знахідок з антропоморфними зображеннями досліджено в північних областях України – Дніпропетровській, Запорізькій, Херсонській та Миколаївській. На антропоморфізацію скіфського пантеону вплинула давньогрецька культура. Б. Граков зазначав, що „скифия, сохраняя древние сказания и культы, в значительной степени ввела в них изображения человека. В этом ей помогало соседнее эллиновство, принесло свое разработанное антропоморфное искусство на скифские алтари” [3, 16].

Декоративно-прикладне мистецтво ранньослов'янської доби донесло до нас зразки зображень з використанням елементів антропоморфності у вигляді двоголових фібул IV – V ст. н. е. з Подніпров'я. А з часів Київської Русі залишилися прикраси з металу – обереги-змійовики XI ст. і пластинчаті браслети XII-XIII ст. з Чернігівщини й Київщини, фрагменти керамічних плиток XII ст. з давнього Галича з зображенням жінки-змії, де антропоморфні образи становлять частину складних композицій і свідчать про існування язичницького світосприйняття. З часів Київської Русі ужиткові речі втрачають своє художнє значення та стають своєрідним символом найпростішої побутової речі, сакральність речей значно звужується.

З епохи пізнього середньовіччя та протягом XVII - XVIII ст. декоративно-прикладне мистецтво України зазнає значних європейських впливів, які прилучили його до великих мистецьких стилів, таких як ренесанс, бароко, класицизм. Завдяки цієї тенденції ужиткове мистецтво стає урбаністичним і відходить від автохтонної (місцевої) традиції. Відбувається значне розширення орнаментальних сюжетів, і місце архаїчних божеств займають алегоричні зображення та жанрові сцени.

Розглянувши особливості існування антропоморфних зображень в діяхронічному аспекті, необхідно позначити наступні **висновки**:

1. Виявлено два провідні етапи існування зображень людини у декоративно-прикладному мистецтві України, перший – архаїчний, пов'язаний з культурами Трипілля, Скіфії і раннього середньовіччя, і другий – період нової історії, з другої половини XIX – XX століття.

2. Створення посібника з історії, теорії і практичного використання народного орнаменту України дозволить зробити вагомий внесок в сучасний стан графічного дизайну та розширити рамки знакової системи на високому професійному рівні.

3. Досліджуваний матеріал може бути використаний не тільки для підготовки фахівців в навчальних закладах різних рівнів акредитації,

викладачів і дизайнерів-практиків, а і для початкових шкіл і гуртків творчого спрямування в контексті вивчення дисципліни „Історія декоративно-ужиткового мистецтва України”.

4. Використання стилізованих архаїчних антропоморфних мотивів у знаковій системі національного графічного дизайну дозволить нагадувати сучасному споживачеві про прадавні корені культури на теренах України, а завдяки мотивам XIX – XX століття презентувати сучасне розуміння народного мистецтва.

Аннотация

В статье рассматривается проблема использования мотивов украинской народной орнаментики в графическом дизайне. Выявляется необходимость исследования национальной модели графического дизайна в контексте современных процессов глобализации. Предлагается расширение границ знаковой системы дизайна Украины на высоком профессиональном уровне.

Ключевые слова: графический дизайн, украинская народная орнаментика, коммуникация.

Abstract

The paper considers the problem of Ukrainian folk ornamental motifs in graphic design. Revealed the need to study the national model of graphic design in the context of contemporary processes of globalization. Broadening the boundaries of sign system design in Ukraine at a high professional level. Keywords: graphic design, Ukrainian folk ornaments, communications.

ДЖЕРЕЛА

1. Буткевич Л. М. История орнамента / Л. М. Буткевич. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 272 с.
2. Гимбутас М. Цивилизация Великой Богини: Мир Древней Европы / М. Гимбутас. – М. : РОССПЭН, 2006. – 483 с.

3. Граков Б. Н. Скифы / Б. Н. Граков – М. : Изд-во Московского университета, 1971. – 168 с.
4. Гурська А. С. Мова та граматика українського орнаменту / А. С. Гурська. – К. : Альтернативи, 2003. – 144 с.
5. Коновалова О. В. Найдавніші зображення людини в декоративному мистецтві України / О. В. Коновалова // Арт клас. – Львів, 2007. – № 1-2. – С. 149.
6. Кульчицька А. Я. Орнамент Трипільської культури і українська вишивка ХХ століття / А. Я. Кульчицька. – Львів, 1995. – 199 с.
7. Мовша Т. Г. Антропоморфные сюжеты на керамике культур трипольско-кукутенской общности // Духовная культура древних обществ на территории Украины. Сб. научн. тр. /АН УССР, Ин-т археологии; Отв. ред. Ф. В. Генинг. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 34-47.
8. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики / М. Р. Селівачов. – К., 2005. – 400 с.
9. Фокина Л. В. Орнамент: Учебн. пособие для студ. арх. и худ. спец-ей высш. уч. зав. / Л. В. Фокина – Ростов н/Дону : Феникс, 2000. – 96 с.
10. Энеолит СССР / [ред. В. М. Массон, Н. Я. Мерпет]. – М. : Наука, 1982. – 359 с. – (Археология СССР в 20-ти томах. / ред. Б. А. Рыбаков).